

The Concept of “Vuslat” in the Mathnawi

Mesnevî’de “Vuslat” Kavramı

Adnan KARAİSMAİLOĞLU¹

Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-5581-3736>

E. mail: adnankaraismailoglu@yahoo.com

DOI: <https://doi.org/10.32955/neuram2023-12-8.ch1>

Abstract:

The words vasl, vuslat, visal, and vusul, of Arabic origin, have meanings such as reaching, attaining, and meeting. However, in literary and Sufi works, they have gained the meaning of the lover being reunited with his beloved.

In addition, the verbs reach, arrive, and meet become more meaningful with the words separation and journey. After the words "cudâyihâ (separations)" in the first couplet of the Mathnawi and "firâk (separation, hijran)" in the 3rd couplet, the words "vasl (reunion)" in the 4th couplet are the first example of this situation.

Rumi explains compellingly the connection between this world and the afterlife, the pre-birth and post-birth, the relationship between body and soul, and form and meaning.

In Rumi's works, the meeting of a person with his friend, the lover with his beloved, and the believer with his Creator are described with similar words. Explaining these different meeting scenes with the exact words can be evaluated in two ways. Firstly, it indicates that material and spiritual life should be considered together; thus, a two-way life should be lived together. The second is to raise the closeness to the Creator to a higher and more sublime point by explaining it from daily examples.

When viewed from a broad perspective, *Mathnawi* is a book of reunion. It would not be wrong if it were called "*Vuslatnâme*."

Keywords: Mathnawi, Concept of Vuslat, Concept of Visal, Vuslatnâme, Mysticism

¹ Prof. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Head of Eastern Languages and Literatures Department, Kırıkkale- TÜRKİYE

Özet:

Arapça asıllı vasl, vuslat, visâl ve vusul kelimeleri ilk olarak ulaşmak, varmak, erişmek ve kavuşmak gibi anlamları barındırmaktadır. Ancak edebî ve tasavvufî eserlerde daha çok sevenin sevdiğine kavuşması anlamını kazanmışlardır.

Ayrıca ulaşmak, varmak ve kavuşmak filleri, ayrılık ve yolculuk kelimeleriyle daha anlamlı hâle gelmektedir. *Mesnevî*'nin ilk beytindeki “cudâyihâ (ayrılıklar)” ile 3. beyitteki “firâk (ayrılık, hicran) kelimelerinden sonra 4. beytte, “vasl (kavuşma)” kelimeleri bu durumun ilk örneğidir.

Mevlâna, dünya ile ahiretin irtibatını, doğum öncesiyle doğum sonrasını, bedenle ruhun ve suretle mana ilişkisini çok ikna edinci şekilde açıklamaktadır.

Mevlâna'nın eserlerinde kişinin arkadaşıyla, sevenin sevdiğiyle, âşığın maşukuyla, mümin kişinin Yaratıcısıyla buluşması bu ve benzeri kelimelerle anlatılmıştır. Bu farklı buluşma sahnelerinin aynı kelimelerle anlatılması birkaç yönde değerlendirilebilir. Birincisi, maddî hayat ile ve manevî hayatın birlikte düşünülmesi ve böylece iki yönlü hayatın birlikte yaşanması gerektiğine işaretler. İkincisi Yaratıcıya yakınlığı, günlük örneklerden açıklamaya başlayarak üst ve yüce bir noktaya çıkarmaktır.

Mesnevî geniş açıdan bakıldığında bir vuslat kitabıdır, “Vuslatnâme” diye anılsa galiba yanlış olmaz.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Vuslat Kavramı, Visâl Kavramı, Vuslatnâme, Tasavvuf

Giriş:

Arapça asıllı vuslat (وصلت), vasl (وصل), visâl (وصال) ve vusûl (وصول) kelimeleri ilk olarak ulaşmak, varmak, erişmek ve kavuşmak gibi genel anlamları taşıırken, edebî ve tasavvufî eserlerde farklı özellikteki kavuşma ve buluşma eylemleri için ilave anlamlar kazanmışlardır. İlk anlamlar için Arapça, Farsça ve Türkçe sözlükler, yaklaşık ortak bilgi ve açıklamalara sahiptir. Ancak vuslat ve visâl kelimeleri, “sevdiğine/sevgiliye kavuşma” gibi biraz daha özel bir anlama bürünmüştür (Dihhudâ, 1372: XIV, 20510; Enverî, 1381: VIII, 8233, 8236; Ayverdi, 2005: III, 3326, 3333). Vasl kelimesi ilave olarak ulaştırmak, yetiştirmek, eklemek anlamını da barındırmaktadır (Asım Efendi, 1304: IV, 138. Naci, 1987: 928). Aynı kökten türeyen ve mastar olan

bu kelimelerin Farsça ve Türkçe eserlerde de aynı veya benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Anılan kelimelerin üç dildeki kullanım yaygınlığı ve bunlara yüklenen anlamların zenginliği dikkat çekicidir. Her durumda bu kelimelerin izini Mesnevî’de sürdürdüğümüzde bu kelimelerin farklı düzeylerde ulaşma ve buluşma eylemleri için kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca ulaşmak, varmak ve kavuşmak filleri, ayrılık ve yolculuk kelimeleriyle bir arada kullanıldığında daha anlamlı ve görünür hale gelmektedir. Mesnevî’nin ilk beytindeki “cudâyiâ (ayrılıklar)” ile 3. beyitteki “firâk (ayrılık, hicran) kelimelerinden sonra 4. beyitte, “vasl (kavuşma)” kelimeleri bu durumun ilk örneğidir:

“Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor:

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadıyla kadın erkek/herkes ağladı.

İhtiyak derdini anlatmak için, ayrılıktan parça parça olmuş sine istiyorum.

Aslından/vatanından ayrı kalan, tekrar kavuşma anını arar (Mevlâna, 2007: Defter: I, Beyit: 1-3).”

Bu beyitlerin sonuncusunda yeryüzündeki ayrılık veya ayrılıklar hatıra gelirken, önceki beyitlerde öncelikle ilahî mekandan ayrılış anlaşılmaktadır. Şu beyitlerde Mevlâna, ayrılık (وصال، وصل) ve kavuşma (فراق، فرقت) fiillerini iki dünya için kullanmakta ve iki dünyanın varlık sebebini bu kelimelerle yorumlamaktadır:

از برای لطف عالم را بساخت

ذره‌ها را آفتاب او نواخت

فُرقت از قهرش اگر آبستن است

بهر قدر وصل او دانستن است

تا دهد جان را فراقش گوشمال

جان بداند قدر ایام وصال

Lütuf için âlemi yarattı; onun güneşi, zerrelere okşadı.

Ayrılık onun kahrından gebeyse de ona kavuşmanın değerini bilmek içindir.

Böylece ayrılığı canı ikaz eder; can, kavuşma günlerinin değerini bilir (Mevlâna, 2007: s. 2, 2618-2620).

Yine Mesnevî’de Mevlâna ahmak kişinin, bu kelimelerin işaret ettiği üst anlama ulaşamadığını ve gerçek yurttan habersiz olduğunu duyurmaktadır:

نیستش دردِ فراق و وصل هیچ

بندِ فرع است او نجوید اصل هیچ

احمق است و مرده ما و منی

کز غم فرعش فراغِ اصل نی

Onun ayrılık ve kavuşma derdi hiç yok. O, parçaya bağlıdır; aslı hiç aramıyor.

Ahmaktır, biz ve ben ölüsüdür; çünkü parçanın üzüntüsüyle, asıldan habersiz (Mevlâna, 2007: s. 4, 1866-1867).

Ayrılık ve kavuşma eylemleri, birlikte kullanıldığında şu örneklerde de görüleceği şekilde daha etkileyici bir anlam dünyası oluşturmaktadır. Bu örnekler, Mevlâna’nın Dîvân-ı Kebîr’indedir:

جنازه ام جو ببینی مگو فراق فراق

مرا وصال و ملاقات آن زمان باشد

Cenazemi görünce, “Ayrılık, ayrılık!” deme. Benim için kavuşma ve buluşma, o zamandır (Mevlâna, 1336: Gazel nu: 911).

Mevlâna aynı kelimelere yer verdiği dizelerinde Hakk’a yakın olma arzusuyla susamış kişileri, annenin sütüne ihtiyaç duyan çocuklara benzetmektedir:

شیرخوارِ کرمند و نگران

تا که مادر ز کجا می آید

در فراقند و همه منتظرند

کز کجا وصل و لقا می آید

Kerem sütü içiyorlar; merak içindeler: Anne nereden geliyor?

Ayrı kaldılar, bekliyorlar: Kavuşma ve görüşme nereden geliyor
(Mevlâna, 1336: Gazel nu: 837)?

Mevlâna dünya ile ahiretin irtibatını, doğum öncesiyle doğum sonrasını, bedenle ruhun ve suretle mananın ilişkisini çok ikna edinci şekilde açıklamaktadır. O, dünya hayatının güzelliklerini ve aldaticılıklarını bir arada anlatmakta ve hayatın amacıyla ilgili uyarılar yapmaktadır. Visâl ve vuslat; ulaşma ve kavuşma bu çerçevede örnek anlatımların özel sözcüklerindedir. Kişinin arkadaşıyla, sevenin sevdiğiyle, âşığın maşukuyla, mümin kişinin Yaratıcısıyla buluşması veya zihindeki buluşmalar, bu ve benzeri kelimelerle Mevlâna'nın eserlerinde dile gelmiştir.

İlk olarak günlük kullanımlardan bir örnek olarak, Mesnevî'de bir bahçıvanın kuru bir dalla konuşması öne çıkarılabilir:

تخم تو بد بوده است و اصل تو
با درخت خوش نبوده وصل تو
شاخ تلخ ار با خوشی وصلت کند
آن خوشی اندر نهادش بر زند

Senin tohumun ve aslın kötüydü; senin, güzel ağaçla buluşman yoktu.

Acı dal hoş bir dalla bir araya gelse, o hoşluk, onun tabiatına yansır
(Mevlâna, 2007: 2, 2684-2685).

Bir hikayede fare ile kurbağanın arkadaşlığını anlatırken visâl sözcüğüne yer vermektedir:

در شبان‌روزی وظیفه چاشتگاه
راتبه کردی وصال ای نیکخواه

Ey iyi düşünceli! Bir gece ve gündüzde -sadece- kuşluk vaktini buluşma anı yaptın (Mevlâna, 2007: s. 6, 2689).

Mecazi aşk sebebiyle bir araya gelen bir âşıkla sevgilinin ilginç konuşması da vasl ve visâl kelimelerinin kullanımına örnektir. Buluşma anında sevdiğine daha önce yazdığı mektupları okuyan âşıkla sevgilinin durumunu anlatıyor Mevlâna:

گفت معشوق این اگر بهر من است
گاه وصل این عمر ضایع کردن است

من به پیشت حاضر و تو نامه خوان
نیست این باری نشانِ عاشقان
گفت اینجا حضری امّا ولیک
من نمی‌یابم نصیبِ خویش نیک
آنچه می‌دیدم ز تو پارینه سال
نیست این دم گرچه می‌بینم وصال

Sevgili dedi: "Bu benim içinse, kavuşma anında bu, ömür zayı etmektir.

Ben önünde bulunuyorum ve sen mektup okuyorsun; bu ağır durum, âşıkların alameti değildir."

-O- dedi: "Burada bulunuyorsun, amma ve lâkin ben nasibimi iyice bulamıyorum.

Geçen yıl sende gördüğüm, şu anda vuslatı görüyorsam da yok (Mevlâna, 2007: s. 3, 1407-1410).

Mesnevî hikayelerinde benzeri birçok örne mevcuttur. Konuya arkadaşlıkları ve dostlukları da eklemek uygun olacaktır. Örnek Divân-ı Kebîr'dendir. Buradaki anlatım, dikkat çekicidir ve iki yönlü düşünmeye elverişlidir. Hakk'ı anmak ve dostlarla buluşmak bir arada anılmaktadır:

تا نقش خیال دوست با ماست
ما را همه عمر خود تماشااست
آن جا که وصال دوستانست
والله که میان خانه صحراست

Dostun hayalî sureti bizimle oldukça bütün ömür seyirliktir bize.

Dostlarla bulduğumuzda evin sofası, vallahi ovardır bize (Mevlâna, 1336: Gazel nu: 364).

Mecnun'un, kendisini Leylâ'ya visâlden alıkoyan devesini terk etmesi, gerçekte ruhun vuslatına engel olan beden için örnektir:

خَطُّوتِنِی بود این ره تا وصال

ماندهام در ره ز شستنت شصت سال

Bu yol kavuşmaya kadar iki adımdı, senin hilenle yolda altmış yıl kaldım
(Mevlâna, 2007: s. 4, 1548).

Kavuşma, ulaşma eylemleri zihinde ve anlayışta anlayış olarak bir düzeye ulaşmayı da ifade etmektedir. Şu beyitler hem fiili kavuşma ve ayrılmayı hem de düşüncede yükseliş ve alçalışı ifade ediyor denebilir:

نی بگفتست آن سراج اُمتان

این جهان و آن جهان را ضرّتان

پس وصالِ این فراقِ آن بود

صحتِ این تن سقامِ جان بود

سخت می آید فراقِ این مَمَر

پس فراقِ آن مَقَر دان سخت تر

چون فراقِ نقشِ سخت آید ترا

تا چه سخت آید ز نقاشش جدا

Ümmetlerin o kandili, bu ve o dünyaya “iki kuma” dememiş miydi?

Öyleyse buna kavuşma, ondan ayrılıktır; bu bedenin sağlığı, canın hastalığıdır.

Bu geçitten ayrılış zor mu geliyor? O zaman o duruş yerinden ayrılışı, daha zor bil.

Resimden ayrılmak sana zor geliyorsa, ressamından ayrılış ne kadar zor gelir (Mevlâna, 2007: 3, 3207-3210)!

İdrak ve anlayışta Hak ve hakikate vuslat derecelerinden söz etmek de gerekli görülmüştür. İnsanlardaki bilgi, anlayış ve becerilerin farklılığı dikkate alınınca bu durum tabii görülmelidir.

طاعتِ عامه گناهِ خاصگان

وُصَلتِ عامه حجابِ خاص دان

Halkın itaati/ibadeti, özel kişilerin günahıdır; halkın vuslatı, özel kişilerin perdesidir (Mevlâna, 2007: s. 2, 2802).

Hakikatle buluşmanın özellikler sağlayacağını hatırlatan Mevlâna, bunu bir soruyla iddiacı kişiye anlatmaktadır:

اگر تو مستِ وصالی رخ تو ترش چراست
برون شیشه ز حالِ درون شیشه گواست

Vuslatla sarhoş olmuşsan, yüzün niçin ekşidir? Şişenin dışı, şişenin içinin haline şahittir ((Mevlâna, 1336: Gazel nu: 489).

Şu beyitlerdeyse Mevlâna Hakk'a ve hakikate vâsıl olanların, yani erenlerin özelliklerini sıralamaktadır:

واصلان را نیست جز چشم و چراغ
از دلیل و راهشان باشد فراغ
گر دلیلی گفت آن مردِ وصال
گفت بهر فهم اصحابِ جدال

Kavuşanların, göz ve kandilden başka bir şeyi yoktur. Onlar kılavuz ve yola ihtiyaç duymaz.

O kavuşma adamı bir delil söylerse, tartışmacıların anlaması için söyler (Mevlâna, 2007: s. 2, 3299-3300).

Hakikate erişme ve Hakk'a kavuşma anlamının verilmesi gereken visâl örnekleri tasavvufî metinlerde daha çok görülmektedir. Aşağıdaki Mesnevî beyitleri doğrudan bu özelliktedir. Şehvetle/aşırı isteklerle ciddi ve güçlü mücadelenin karşılığı ödül olarak visaldir:

کآن نفِ خورشیدِ شهوت بر زند
آن خُفاشِ مرده‌ریگت پر زند
می‌کشانش در جهاد و در قتال
مردوار اللهُ یُجزیک الوصال

Zira şehvet güneşinin sıcaklığı vurunca, senin o ölü artığı yarasan kanat çırpır.

Er gibi onunla cihat et ve savaş, Allah sana kavuşmayı karşılık olarak verir (Mevlâna, 2007: s. 3, 1060-1061).

Mesnevî'deki bir hikayede Hz. Bilal-i Habeşî eşiyle ayrılık ve kavuşma sözcüklerine farklı anlamlar yükleyerek tartışmaktadırlar. Zira firâk ve visâl bu tartışmada farklı taraftan bakışlarla görev üstlenmektedir:

گفت جفتش أَلْفِرَاقِ اى خوش خصال
گفت نى نى أَلْوَصَالِ است أَلْوَصَالِ
گفت جفت امشب غریبى می روی
از تیار و خویش غایب می شوی
گفت نى نى بلکه امشب جان من
می رسد خود از غریبى در وطن

Eşi ona, “Ey güzel huylu! Ayrılık zamanı!” dedi. Bilal, “Hayır, hayır; kavuşma zamanı, kavuşma!” dedi.

Eşi, “Gurbete gidiyorsun, soyundan ve akrabandan kayboluyorsun” dedi.

Bilal, “Hayır, hayır; bilakis bu gece benim canım, gurbetten vatanına kavuşuyor” dedi (Mevlâna, 2007: 3, 3526-3528).

Hz. Mevlâna, aynı kullanım örneklerini kendi adına ölüm günüyle ilgili söylediği gazelinde dile getirmektedir:

به روز مرگ چو تابوت من روان باشد
گمان مبر که مرا درد این جهان باشد
برای من مگری و مگو دریغ دریغ
به دوغ دیو درافتی دریغ آن باشد
جنازه ام چو ببینی مگو فراق فراق
مرا وصال و ملاقات آن زمان باشد

Ölüm gününde tabutum yürüdüğünde, “Bende bu dünyanın derdi vardır” sanma.

Benim için ağlama ve “Yazık, yazık!” deme. Şeytanın tuzağına düşersen odur, yazık.

Cenazemi görünce, “Ayrılık, ayrılık!” deme. Benim için kavuşma ve buluşma, o zamandır (Mevlâna, 1336: Gazel nu: 911).

Şu beyitler de gurbetten yurda, dünya hayatından asıl yurda dönüşü ve Hakk'a kavuşmayı hatıra getirecek şekilde Mesnevî'de yer almaktadır:

تا از این گردابِ دوران وارهی
بر سر گنج وصالم پانهی
لیک شیرینی و لذات مَقَر
هست بر اندازه رنج سفر
آنکه از شهر و ز خویشان برخورداری
کز غریبی رنج و محنتها بری

Böylece devranın bu girdabından kurtulursun, bana kavuşma hazinesinin başına ayak basarsın.

Ancak kalınacak yerin tatlılığı ve lezzetleri, yolculuğun zahmeti ölçüsünce dir.

Yabancılıktan zahmet ve mihnetler çektiğin zaman şehrinden ve yakınlarından nasiplenirsin (Mevlâna, 2007: s. 3, 4154-4156)).

Bu dünyadan kopuş, Hakk'a kavuşma yolculuğudur ve gönül aydınlığıdır:

نی فطام این جهان ناری نمود
سالکان رفتند و آن خود نور بود
پس بدان که شمعِ دین بر می شود
این نه همچون شمعِ آتشها بود
این نماید نور و سوزد یار را
و آن به صورت نار و گل زُوار را
این چو سازنده ولی سوزنده ای
و آن گه وصلت دل افروزنده ای

Bu dünyadan kopmak ateş mi göründü? Hak yolu yolcuları gittiler, o bizzat ışıktı.

Öyleyse bil ki din mumu yükseliyor; bu, ateşlerin mumu gibi değildir.

Bu ışık görünür, ama dostu yakar; o, görünüşte ateştir, ama ziyaretçiler için güldür.

Bu yarar sağlayıcı gibidir, ama yakıcıdır; oysa kavuşma anında gönül aydınlatır (Mevlâna, 2007: s. 3, 4370-4373).

Mevlâna'nın ve diğer ariflerin yukarıdaki kullanımlara benzer şekilde eserlerinde ilave ve üst anlamlar yükledikleri vuslat (وصلت), vasl (وصل), visâl (وصال) ve vusûl (وصول) kelimeleri, terim ve mazmunların açıklandığı sözlüklere kaynak olmuştur. Bu kelimeler için verilen bazı tasavvufî karşılıklar ve anlamlar şu şekildedir. "Vasl, gaybı idrak etmektir (el-Curcânî, 1990: s. 293)."; "Visâl, vasl: Mahubla buluşma. Vasl, vahdet-i hakikattir (Seyyid Ca'fer, 1991: s. 786.)"

Keşşâfu istilâhâtü'l-funûn'da "visâl" maddesinde "ittisâl" kelimesi eş anlamlı kullanılmakta, hakke'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakke'l-yakîn şeklinde üç ayrı visâl/kavuşma derecesi sıralamaktadır (et-Tehânevî, 1862: II, 1506). Ayrıca bu eserde şu tarifler de mevcuttur: "Sûfilere göre visâl, Allahu Taâlâ ile vahdet/birlik makamıdır."; "Vasl, hakiki vahdete denir."; "Vasl, sâlikin, Hak Taâlâ'nın vasıflarına uygun davranmasından ibarettir."; "Vâsıl, kendisinden kurtulmuş, Hakk'a bağlanmış ve Allah'ın ahlakıyla/vasıflarıyla ahlaklanmış, damlanın denizde yok olduğu gibi adını sanı olmayan kişiye denir (et-Tehânevî, 1862: II, 1507)."

Tasavvufî istilahları ve tabirleri açıklayan eserler, konuyu yer yer girift ve zor anlaşılır noktalara taşırken Mevlâna anlatımlarında daha sade ve anlaşılır usul takip etmiştir. Bu makalede ele alınan kelimelerin Mevlâna'nın eserlerinde yer alış biçimleri için de durum aynıdır denebilir. Örnekler üzerinden yapılan değerlendirmeler bunun delili sayılabilir.

نوبت وصل و لقا ست نوبت حشر و بقا ست

نوبت لطف و عطا ست بحر صفا در صفا ست

Kavuşma ve görüşme sırasıdır, haşr oluş ve bakilik sırasıdır; lütuf ve bağış sırasıdır, safa içinde safa denizidir (Mevlâna, 1336: Gazel nu: 464).

Mevlâna, bu nedenle bu buluşma sevincini benzersiz bir şekilde "arûsî/düğün)" olarak adlandırmıştır. Bu adlandırma artık onun kendi adı gibi yeryüzünde anılır olmuştur.:

مرگ ما هست عروسی ابد

سر آن چیست هُو الله اُحد

Bizim ölümümüz ebedi düğündür. Onun sırrı nedir? “Huvellahu ahad/Allah tekdir” (Mevlâna, 1336: Gazel nu: 883).

Sonuç:

Son beyitlerde görüldüğü üzere nihai ve gerçek vuslat Yaratıcıyla buluşmaktır. Bu buluşmanın şekli, yeri ve zamanı gibi konuları tartışmak ise, teknik bilgi veren eserlerin hilafına Mevlâna tarafından adeta konu dışında tutulmaktadır. Onun eserleri, geniş açıdan bakıldığında birer vuslat kitabıdır. Özellikle *Mesnevî*, “Vuslatnâme/Vuslat kitabı” diye anılsa galiba yanlış olmaz. Zira onun düşünce dünyasında kavuşma ve görüşme anlamındaki sözcükler inancının ve aşkının ruhen şekle bürünmüş halidir.

KAYNAKÇA

Asım Efendi, M., Kamus Tercümesi, I-IV, İstanbul, 1304-1305h.

El-Curcânî, Kitâbu't-ta'rîfât, Beyrut, 1990.

Dihhudâ, A. E., Lugatnâme, I-XV, Tahran, 1372-1373hş. (Dovre-i cedîd).

Enverî, H., Ferheng-i buzurg-i suhen, Tahran, 1381hş.

İlhan Ayverdi, İ., Misalli Sözlük, I-III, İstanbul, 2005, III, 3326, 3333.

Kulliyât-i Şems: Mevlâna, C., Kulliyât-i Şems yâ Dîvân-i Kebîr, nşr. B. Fu-rûzânfer, ilk baskı I-X, Tahran, 1336-1346hş.

Mesnevî: Mevlâna, C. Mesnevî-i Ma'nevî, nşr. Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, I-III, Ankara, 2007.

Mesnevî: Mevlâna, C., çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2013 (13. Baskı).

Naci, M., Lügat-i Nâci, İstanbul, 1987, s. 928.

Seyyid Ca'fer, Ş., Ferheng-i lugât ve istilâhât ve ta'bîrât-i irfânî, Tahran, 1991.

et-Tehânevî, Keşşâfu istilâhâtü'l-funûn, I-II, Kalkuta, 1862 ofset baskı: İstanbul,